

AGOSTINO PERTUSI, *Testi inediti e poco noti sulla caduta di Costantinopoli* (İstanbul'un fethine ait yayınlanmamış ve az bilinen metinler), Bologna 1983, XX+386 Sayfa. Edizione postuma a cura di Antonio Carile (Ölümünden sonra metni yayına hazırlayan Antonio Carile). Patron yayınevinin: Il Mondo Medievale. Sezione di Storia Bizantina e Slave adlı serisinin 4. cildir. Ederi 20.000 liret.

Son dönemlerin en çalışkan ve verimli bizantologlarından olan müteveffa Prof. Agostino Pertusi, 1976 yılında İstanbul'un Türkler tarafından fethi üzerine olan kaynakları iki cilt içinde toplayıp, yayınlamıştı. Çıkışından haberdar olduktan hemen sonra edindiğim bu eseri *Belleten* sayfalarında tanıtmıştım.¹ Bu devasa konu üzerinde çalışmalarına ara vermeyen ve bir kısım metinlerin yayını erteleyen müellifin hazırladığı eser, yetiştirdiği öğrencisi ve şimdi Bologna Üniversitesi'nde öğretim üyesi bulunan Antonio Carile tarafından bilim dünyasına sunulmuş bulunmaktadır. Ülkemizde bir kişinin ölümünden sonra bıraktığı not ve çalışmalarının nasıl dağıldığını yakından gören bir kişi olarak yetiştim. Halbuki bilim düzeyi ileri olan ülkelerde bu tarz çalışmaların değerbilir kişiler tarafından ilerletildiğini ve bitirildiğini görmek hem gıpta hem de takdir hisleri meydana getirmektedir. Müteveffa profesörün yayınlanmasını göremediği kitap ve makaleleri peyderpey yayınlanmaktadır. Yaşamının son yıllarında bilhassa humanizma dönemi için Türk tarihinin önemine eğilen Pertusi üzerinde bir nekroloji hazırlamıştım.² Şimdi de elimde bulunan eserleri üzerinde durmayı kaçınılmaz bir çaba olarak benimседim.

Profesör Agostino Pertusi'nin eserlerinin toplu bir listesi ölümünden sonra hazırlandı ve yayımlandı. Uzun yıllar başarılı bir yönetici olarak bulunduğu Venedik'deki Giorgio Cini vakfının özel bir hazırlık içinde bulunduğu ve Venedik tarihinin bilhassa ilk devirlerini kapsayan çalışmalarını bir cilt halinde yayınlamayı planladığını yayın programında görmek mümkündür. Fakat sonuçta, bir kürsü sahibi olduğu Milano'daki Sacro Cuore üniversitesi daha atik davrandı

¹ *TTK Belleten*, cilt 45/2, 1981, s. 139-154.

² *AÜDTC Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 14, 1983, s. 225-232.

ve hakkında bir armağan kitap çıkartmakla³ üzerine düşen görevi yerine getirdi. Kitabın sonuna konan kaynakça profesörün başarılı yayınlarını bir araya getirmesi bakımından çok önemli ve bulunması kolay olmayan yayınlarını bildirmesi bakımından çok değerli bir klavuz olmuştur. Tarih sırasına göre hazırlanan eserlerinin listesi onun ne kadar faal bir çalışma içinde bulunduğunu yansıtır. Şimdi tanıtmasını sunacağım bu kitabın yayıncısını öğrendikten kısa bir süre sonra tedarik edip incelemeğe başladım. Türk tarihinin bu müstesna döneminin kaynaklarının ne kadar yaygın ve zengin olduğuna bir kez daha değinmiş oldum.

Kitabın giriş kısmında A. Carile uzun bir şekilde Pertusi'nin eserlerinin bir tahlilini yapmakta, bilime olan katkısına değinmektedir. Bir tarihsel döküm değil de, konu sırasına göre tasnif etmiş ve diğer dergilerde verilen haberlere de değinmiştir.⁴ Ayrıca basım sırası bekleyen kitap ve makalelerini de bildirmektedir. Bu satırların yazıldığı sıralarda Torino'daki Utet yayınevi, siyasal düşünceler tarihine ayırdığı ciltlerde, Pertusi tarafından yazılan Bizans siyaset düşüncesinin tahlili hakkındaki çalışmasını yayınlamıştı. Carile tarafından yazılan inceleme yazısında Türk tarihine ait Pertusi'nin çalışmaları XVI-XVII. sayfalarda bulunmaktadır. *Bulleten* sayfalarında değindiklerime ayrı olarak, bunlara bir kez daha dönmek niyetindeyim.

Elimizdeki kitap iki ana bölüme ayrılmıştır:

1 – Görgü tanıkları, s. 1-124

2 – Çağdaşların yazınsal belgeleri, s. 243-357

Birinci bölüm kendi içinde dörde ayrılmaktadır: Doğrudan tanık olanlar, bilgi sahibi olanlar. Bunları da batılı, Yunan, Slav ve Türk diye sıralamıştır. Yazınsal ürünler de latince-yunanca, italyanca diye düzenlenmiş.

Bu bilgilere sırasıyla göz atacak olursak:

S. 1-5 Ancona'luların konsolosu Benvenuto'nun İstanbul'un fethi hakkındaki raporu.

³ *Bisanzio e Italia*, Milano, 1982. Kaynakça son sayfalardadır. (s.403-420).

⁴ Bu kadarla yetinmemiş, daha başka yerlerde de hocasının çalışmalarını ele almıştı. En geniş şudur: "Ricordo di Agostino Pertusi" *Atti del Convegno su 'La mistica femminile del Trecento'* Todi 1983, s. 13-45.

Latince kaleme alınan metnin özeti verilmiş (s. 2), sonra kimliği üzerinde durulmuş. İstanbul'un fethine yakından tanık olan bu kişi bazı rakamlar vermiştir,

- a) Türk kara kuvvetleri, 300000 kişi
- b) İstanbul çevresindeki çadırlar 60000 tane
- c) gemici ve gemilerdeki askerler, 36000 kişi
- d) gemi sayısı 300
- e) kenti koruyanlar 7000 kişi

f) komutan sayısı 300. Hepsinin başında Venedik balyosu Minotto bulunmaktadır.

g) Giovanni Giustiniani Longo komutasındaki Cenovalıların sayısı 360 kişidir.

Türk sultanının topçuları ve silahlı kuvvetleri hakkında verilen bilgiler yanında bazı detaylar bu raporda yazılıdır. Kime yazıldığı belli değildir.

S. 6-9 Ludovico (veya Alvise) Diedo. Venedik Senato'suna 4 Temmuz 1453 günü yollanan rapor.

Azak (Tana)'dan dönmekte iken İstanbul kuşatması sırasında Bizans'a yardım edenlerin yanında yer alan üç geminin komutanı olan bu kişi, limanı korumakla görevlendirilmişti. 23 Nisan günü Haliç'e indirilen Türk gemilerini yakmak için girişim yapan fakat başaramayan Diedo, 29 Mayıs günü geceyarısı kaçmayı başarmış ve Eğriboz adası ve sonra Modon limanı yolu ile Venedik şehrine gitmişti. "Onlar Meclisi" ve "Senato"ya verdiği esas metin elde olmamakla beraber bazı Senato kararlarında (s. 8-9 da konu edilmiş) adı geçmektedir. 5 Temmuz 1453 tarihli kararda raporun alındığı haberi, deniz kuvvetleri komutanına bildirilmiş.

S. 11-21. Kievli Isidoro'nun Girit adasından yolladığı mektuplar.

Kardinal Carpanica (s. 12-15) ve Floransa şehrine (s. 16-21) yolladığı mektupların lâtince asılları ve italyancaya çevirileri verilmiştir. "Bu çok soylu kent, kusurlarımız nedeniyle Türk Mehmed'in egemenliği altına girdi. İsa'nın tehlikeli bir karşıtı olan bu zat, insancıl gücü ile değil, Tanrı öyle izin verdiği için başardı" diye başlayan mektubu (s. 17), İstanbul'un içinde bulunduğu durumu satırlarında yansıtır. Hristiyan dünyasına birleşme gereksinmesini iletmekle biten mektubu bir etki yaratmadı.

S. 23-26 Françescan Papazlarının raporu.

Anonim Bologna kroniği diye de tanınan bu metin 1453 yılı Aralık ayında yazılmıştı. Yazarının kim olduğu saptanmamış ise de, olaya yakından tanık olduğu anlaşılıyor. Bologna kentine gelen haberlere göre yazılan bu rapor, Roma'ya gönderilmiş. Metin ital-yancadır.

S. 27-41. İstanbul'un alınışına ait yunanca yazmalardaki notlar (kısıkronikler. *Chronica Minora*).

Önemi son yıllarda meydana çıkan küçük ve kısıkronikler hakkında yapılan araştırmalara ek olarak, Prof. A. Pertusi, ana metinlerden yararlanıp karşılaştırmalar yapmıştır (s. 27-29). Yunanca metin ve karşı sayfasına italyanca çevirileri veren bu yayın için hem filolojik hem tarihsel tahliller yapılmıştır. Sekiz tane olan bu metinler, kısık bilgilerle fakat çağın düşüncesini yansıtan satırlarla doludur.

Bu kısımdan sonra, doğrudan bilgi veren belgeler ve metinler üzerinde durulmaktadır.

S. 45-48 Korintos'lu Asanes Giovanni Spagnolo, Jacobo Loredan.

İstanbul'un Türkler eline geçtiği haberini Venedik şehrine götüren bu kişilerin kaleme aldıkları eserler ele geçmemiş ise de, sair kaynaklardaki kayıtlar inceleme konusu olmuştu. Bunları sıkı bir eleştiri süzgecinden geçiren (s. 45-46) Pertusi, hangi kaynaklardan yararlandığını göstermiştir (s. 47-48).

S. 49-52. Peter Rot. 1453 yılı haccı (Modon yakınlarında İstanbul'un fethi haberinin 12 Haziran 1453 günü yayılması).

Kudüs şehrine girmek üzere iken, Venedik kentine dönmekte olan Alvisè Diedo'dan haberi alan bu zatın metni daha önce de yayınmakla beraber, Prof. Pertusi uzun açıklamalı bir not ve tamamlayıcıyla (s. 51-52) araştırmacılara sunmuştur.

S. 53-57 Rodos Şövalyeleri. Rodos adasından 30 Haziran 1453 günü Kudüs ve Brandeburg'a yazılan mektup.

N. Jorga tarafından daha önceleri incelenen metin, şimdi düzenli bir tarzda yayınlanmıştır. Türklere karşı bir girişim düzenlemek için kaleme alınmıştı. Latince metnin karşı sayfasında İtalyanca çevirisi vardır.

S. 48-59 Venedik Senatosu'nun 5 Temmuz 1453 günü Paolo Loredano'ya yazdığı mektup.

Venedik Senatosu, kuşatma sonunda öldürülen temsilci Minotto'nun yerine atadığı Bartolomeo Marcello'nun güvence altında Fâtiş Sultan Mehmed nezdine gönderilmesi hakkında karar almıştı. Bunun asli metni ve çevirisidir.

S. 61-63 Floransa Büyük Dükalığı'nun Genova Cumhuriyeti nezdindeki elçisi Nicolo Soderini'nin mektubu. 8 Temmuz 1453 tarihli bu mektupta Floransa şehrine İstanbul ve Galata (Pera) nın fethi haberi veriliyor. İtalyanca olan metnin sekiz tane açıklayıcı notu bulunuyor.

İstanbul'un Türkler eline geçtiği haberi Venedik kentine ulaşınca hemen Genova Cumhuriyetine de haber verildi. Bunun üzerine Soderini 7 Temmuz günü bu gelişmeyi ülkesine bildirmişti. Metnin aslı elde olmamakla beraber, sonradan yazdığı bazı yazılarda bunu konu ettiği için dikkati çekmiş ve Jorga tarafından da yayınlanmıştı. Şimdi daha düzenli ve açıklamalı bir yayın vardır (s. 62-63).

S. 64-91. Lauro Quirini. Papa V. Nicolo'ya mektup. 15 Temmuz 1453 günü Kandiye şehrinden gönderilmiştir.

Prof. A. Pertusi, seçkin bir Venedik'li hümanist yazarlardan olan L. Quirini'nin Türklerin Fatih Sultan Mehmed dönemindeki askeri ve siyasal gücü hakkında verdiği bilgileri daha önce yayınlamıştı (şu kitap içinde: *Lauro Quirini Umanista*, Firenze 1977 s. 165-259). Bu uzun araştırmasında Türk ordusu üzerinde durulmuştu. Bu kitaptaki sayfalarda ise, İstanbul'un kuşatılmasından fethine dek geçen süreyi özetleyen mektubun ash ve çevirisi verilmiştir. Lâtince metne yazmalardaki farklılıklar, italyanca çeviriye de tarihsel notları ekleyen Prof. Pertusi, çok önemli metni bilim dünyasına başarıyla sunmuş bulunmaktadır. Verdiği rakamları ve bilgileri bir eleştiri süzgecinden geçiren yayıncı, Quirini'nin haberleri nasıl derlediğini de açıklamıştır. Quirini'nin verdiği bildiler o sıralarda batı dünyasını saran şaşkınlık ve yılgınlığı yansıtmak bakımından eşsiz bir değer taşımaktadır. Fatih'i antik dönem kahramanları ile karşılaştıran ve daha ileri giderek tarihte böyle büyük bir olayın meydana gelmediği konusunda ısrarla değinen Quirini'nin Sakız adasında toplanan kaçkınlar arasında 'İsa adına dua edeceğinize onu yenilgiye uğratan Muhammed'den yardım isteyin' diyen kişilerin sözcüklerini aktarırken, Türk gücünün ortaya koyduğu belirtiyi bizlere ulaştırması bakımından vazgeçilmiyecek bir kaynaktır.⁵

⁵ Fâtiş Sultan Mehmed'in askeri ve siyasal gücünü inceleyen en eski kaynaklardan biri olan bu eseri dilimize çevirmek yararlı olacaktır.

S. 92-94 Enea Silvio Piccolomini. 27 Temmuz 1453 günü Graz şehrinden Kardinal Domenico Capranica'ya yazılan mektubun latince aslının çevirisi notlarla verilmiş.

S. 95-100 Niccola della Tuccica, Viterbo Kroniği. İstanbul'un fethi ve Rodos Şövalyeleri ile Kıbrıs Kralının Papa V. Niccolo'ya yolladıkları elçiler hakkında haber (Kasım-Aralık 1453).

Viterbo'lu bir tüccar olan bu kişinin verdiği bilgilerde tutarsızlık görünürse de, eleştiri süzgecinden geçiren Prof. A. Pertusi, burada Türklerin deniz ve kara kuvvetleri, Fatih Sultan Mehmed'in son akın sırasında kullandığı iskeleler ve İstanbul'u koruyanlar hakkında verilen bilgilerin dikkat çekici olduğuna değinir. İtalyanca olan metne açıklayıcı notlar katılmıştır.

S. 101-121. Foligno'lu Niccolò (Tignosi). İstanbul'un fethi. Tanınmayan birinin adı saptanamayan bir kişiye yazdığı mektup, 1453 yılı Kasım ayında önce kaleme alınmış.

1402-1474 yılları arasında yaşamış olan bu kişi, duyduğu bilgileri bir araya getirmiştir. Latince metin ve italyanca çeviri verilmiştir. Notlarda da bilgilerin değerlendirilmesi yapılmıştır.

S. 123-125. Pornassio'lu Rafaelle. Bir din adamının duyduğu bilgiler.

S. 127-141. Rimini'li Filippo. Latince metni ve italyanca çevirisi Venedik'deki San Marco Procurator'u F. Barbaro'ya Korfu adasından yazdığı mektup. 1453 sonu-1454 başı.

A. Pertusi bu konu hakkında 1974 yılında bir makale yazmış ve konuya genel bir giriş yapmıştı.⁶ Şimdi yayınladığı latince (bu kez kısaltıp) metni yayınlamış ve karşı sayfada da çevirisini yapmıştır. Venedik Cumhuriyeti'nin Korfu adası şansölyesi olan bu kişi, Bizans'ın son günleri ve vatandaşı olan kişilerin durumu hakkında yakın gözlemlerini kaleme almıştır. Tam bir hümanizma dönemi aydını olan Barbaro, yaptığı benzetmeler ile yüksek bir üslup kullanma hevesine kapılmış, bununla beraber ilk gözlemleri yansıtmak bakımından yararlı olmuştur.

S. 143-165. Sarzana'lı Antonio Ivani. Urbano Duca'sı, Montefeltro'lu Federico'ya mektup (1463 yılı Sonbaharı-1454 yılı ilkbaharı arası).

⁶ "La lettera di Filippo da Rimini, cancelliere di Corfu, a Francesco Barbaro e i primi documenti occidentali sulla caduta di Costantinopoli", *Mnemosinon Sofias Antoniadi*, Venetia 1974.

İstanbul'un fethi hakkında duyduğu haberleri derleyip toparlayan ve o sıralarda Siena'da bulunan dukaya yollayan bu kişi fetih sıralarında henüz çok genç bir yaşta idi. Yetiştigi ortam ve kültür düzeyine göre kaleme aldığı metnin latince aslı ve karşı tarafında italyanca çevirisi verilmiştir. Yeni bir bilgi getirmemekle beraber dikkatten uzak tutulmamasına değinen Prof. Pertusi her bir özelliği değerlendirmekten geri durmamıştır.

S. 167-180 Gicomo Languschi. İstanbul'un 1453 yılında kuşatılması ve alınışı (Zorzi Dolfin'in kroniğinden). Venedik'te 1454 yılı Nisan ayından sonra yazılmış.

İstanbul fethine yakın bir tanık olduğu anlaşılan bu kişinin verdiği bilgiler Dolfin adındaki Venedikli'nin kroniğine aynen alındığı için günümüze dek ulaşmıştır. Venedik lehçesiyle yazılan esas metne dokunulmamış, notlar ve açıklamalar ile anlaşılır bir hale getirilmiştir. İstanbul'u fethetmeğe hazır olan Türklerin hareketi üzerine Venedik Cumhuriyeti'nin yardım girişimleri, Boğaziçinde kale inşaatı haberlerinden sonra esas detaylı bölüm gelmektedir. Venediklilerin tutumu hakkında yakın bilgi veren Languschi, 1454 yılı Nisan ayında yapılan anlaşmaya dek geçen durumu da satırlarında açıklamıştır.

S. 181-187 Enea Silvio Piccolomini. Burgonya dukasının nezdinde Ratisbona diyeti sırasında söylediği nutuk. 25 Nisan ile 18 Mayıs 1454 günleri arasında.

Çeşitli eserler yazan bu zatın düşünlerinden bir kısmını yansıtan metinlerden birisidir. Latince aslı ve çevirisi vardır.

S. 188-209. Montaldo'lu Adamo. Meliaduce Cicala'ya İstanbul'un fethi hakkında verilen bilgi. 1475 yılından sonra.

İstanbul'un fethi sırasında Cenovalıların Türklerle işbirliği yaptıkları hakkında görüşler ağır bastığı için, Genova Cumhuriyeti kendini savunmada bazı eli kalem tutan kişileri harekete geçirdi. Adamo da bunlardan birisidir. Geçen yüzyılın sonlarında varlığı bilinen bu metnin latince aslı ve italyanca çevirisini veren Prof. A. Pertusi, yeterli açıklamalarıyla metni anlaşılır ve kullanılabilir bir düzeye getirmiştir.

Kitabın bu kısmında doğrudan bilgi alanlar incelendiği için metinler kısadır. Sırasıyla Yunan, Sırp kayıtları ve Aşıkpaşa-zâde tarihinde bulunan kayıt eleştiri süzgecinden geçmiştir. Bunlar arasında Jan Dlugoz adında bir Polonyalı tarihçinin eserinde bulunan

kayıt da ihmal edilmemiştir. Prof. Pertusi bu konuyu Venedik-Polonya ilişkilerine dair bir bilimsel toplantı vesilesiyle de incelemiştir (şu kitabın içinde: *Italia, Venezia e Polonia tra Medioevo ed Età Moderna*, Firenze, 1980 s. 497-514). Şimdi bu kitapta da 11 sayfalık bir yer kaplamaktadır (s. 227-237). Latince metin ve karşı sayfasında İtalyanca çevirisi verilirken, açıklamalı ve yol gösterici notlar da konmuştur.

Çağdaşların kaleme aldıkları yazınsal eserlerde (s. 242 de başlar) en dikkati çeken taraf muhakkak Francesco ve Gianmaria Filelfo tarafından kaleme alınan satırlardır (ilki s. 264-269, ikincisi s. 280-289) Hümanizma hareketinin belli başlı kişileri arasında bulunan bu zatlara hakkında çeşitli yayınlar bulunmaktadır.⁷

Görülüyor ki eser İstanbul, Fâtih Sultan Mehmed dönemi üzerinde çalışma yapmak isteyenlerin ve ayrıca XV. yüzyılda Türk dünyasının nasıl yorumlandığına eğileceklerin ilk başvuracağı bir kaynaktır. Yılların verdiği bir yetenek ve beceri ile böyle bir eseri meydana getirme yanında, yitip gitmekten kurtaran ve araştırmacılara sunanları tebrik etmek gerekir. Bilimsel çalışmalarının en parlak yıllarını Türk tarihine ayıran ve dilimizi bilmemekle beraber tarihimizin bir döneminin ne kadar önemli olduğunu yansıtan çalışmalarıyla haklı bir nam kazanan müteveffa Agostino Pertusi'yi bir kez daha⁸ saygı ile anma fırsatı bulduğum için mutluyum.

DOÇ. DR. MAHMUT H. ŞAKIROĞLU

⁷ Gianmaria Filelfo, *Amyris*, Bologna 1978. İstanbul'un fethine dair daha başka kaynaklar için: K. M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, cilt. 2, s. 108-137 arasındadır.

Ermeni kaynaklarının da yararını ortaya koyan A. Pertusi'den sonra yapılan çalışmalar neticesinde, Ankaralı Abraham, Bitlisli Arakel ve Harputlu Davit ile Eremya Çelebi Kömürcüyan'ın verdikleri bilgiler toplandı ve bir batı dilinde yayınlandı: K. Krikorian-W. Seibt, *Die Eroberung Konstantinopols im Jahre 1453 aus Armenischer Sicht*, Graz-Wien-Köln, 1981, 117 sayfa.

⁸ Ölümünden sonra çıkan bir eserini de *Erdem* dergisinin 2. sayısında tanıttım (s. 573-575), Martino Segono adındaki bir din adamının Türkler hakkındaki yazılarını yüzyılların nisanından kurtarıp bize sundu.